

## MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOYIY MOTIVLARINI SHAKLLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

**R.I.Ismayilova – stajyor o‘qituvchi**

*Urganch davlat universiteti*

**Tayanch so‘zlar:** motiv, ijtimoiy motiv, motivatsiya, ijtimoiylashuv, pedagogik mahorat, didaktik o‘yin, xulq-atvor.

**Ключевые слова:** мотив, социальный мотив, мотивация, социализация, педагогическое мастерство, дидактическая игра, поведение.

**Key words:** motive, social motive, motivation, socialization, pedagogical skill, didactic game, behavior.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama barkamol va yetuk bo‘lib tarbiya topishi ustuvor masalalardan biri ekanligi hech sir emas. Maktabgacha ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy - texnik bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarmog‘ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta‘minlash, bolalarni maktab ta‘limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta‘lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta‘lim dasturlari va texnologiyalarni tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart - sharoitlar yaratish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021-yillarda maktabgacha ta‘lim tizimini yanada takomillashtirish chora - tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2707-sonli qarori qabul qilindi [1].

Qabul qilingan me‘yoriy hujjat maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida ilg‘or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish, maktabgacha ta‘lim sifatini oshirish, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarni maktabga sifatli tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta‘lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo‘llaniladigan zamonaviy ta‘lim dasturlari va texnologiyalarni joriy etish imkoniyatini yaratadi.

Inson xulq-atvorining motivlarini, uning motivatsiyasini o‘rganish ilmiy, amaliy va nazariy masalalarni hal qilishda katta ahamiyatga ega bo‘lganligi sababli psixologik-pedagogika fanida munosib ravishda markaziy o‘rinni egallaydi. Motivatsiya xulq-atvorning faollashuvi va maqsadga muvofiqligini ta‘minlaydi, shu bilan shaxs psixologiyasining mohiyatini keltirib chiqaradigan tartibga solish funksiyasini to‘liq hajmda bajaradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsining motivatsion sohasini rivojlantirish va shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish alohida ahamiyatga ega.

Bu pozitsiya ko‘p sabablarga bog‘liq.

Birinchidan, maktabgacha yoshdagi bolalar hayotida yangi bosqich, ya‘ni maktabda o‘qish arafasida. Shuning uchun xulq-atvor motivlarining shakllanish darajasi nafaqat ularning ta‘lim faoliyatidagi keyingi muvaffaqiyatlarini, balki jamoadagi mavqei, o‘zini-o‘zi qadrlashini va boshqalarni ham aniqlashi mumkin.

Ikkinchidan, maktabgacha yoshda ko‘plab faoliyat turlariga (o‘yinlar, o‘rganish, mehnat va boshqalar) munosabatning asoslari yaratiladi, shuning uchun u amalga oshiradigan faoliyat tartibida bolaning ichki ijobiy motivatsiyasini shakllantirish zarurati tug‘iladi.

Uchinchidan, muhim omil – bu maktabgacha yoshdagi bolaning xatti-harakatlarini o‘z-o‘zini tartibga solishning rivojlanishi, bu ham irodaviy soha bilan bir qatorda motivlar tizimini shakllantirishning o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Shunday qilib, muvaffaqiyatsizlikka yo‘l qo‘ymaslik motivlari bilan boshqariladigan bola, muvaffaqiyatga erishish uchun motivatsiya ustun bo‘lgan tengdoshlariga qaraganda butunlay boshqacha xulq-atvorni namoyon qiladi, ijtimoiy motivlarga asoslangan bola tezroq do‘stlar topadi, jamiyatda munosib maqomni egallaydi. Bundan tashqari, maktabgacha yoshda, A.N.Leontyevning fikriga ko‘ra, bolaning doirasida birinchi tugunlar, birinchi aloqalar va munosabatlar bog‘langan bo‘lib, ular yangi yuqori birlikni – shaxsning birligini tashkil qiladi, uni motivatsion asossiz alohida ko‘rib chiqish mumkin emas [2]. Shunday qilib, maktabgacha yoshdagi bolalarning xatti-harakati va faoliyati motivlarini shakllantirish va

rivojlantirish muammosi ularning hayotining shaxsiy va ijtimoiy jihatlar bilan bog‘liq bir qator masalalarni belgilaydi. Xulq-atvor motivlarini rivojlantirish va shakllantirish muammosi ko‘plab tadqiqotchilarning ishlarida o‘z aksini topgan.

Ya.L.Kolominskiy maktabgacha yoshdagi bolalarning motivatsiyasi sohasida ro‘y berayotgan keng qamrovli o‘zgarishlarga, yosh bolalarga nisbatan maktabgacha yoshdagi bolalarning ko‘proq sotsializatsiyasi tufayli yangi motivlarning paydo bo‘lishiga ishora qiladi [3]. Xuddi shu tadqiqot chizig‘ini L.I.Bojovichda kuzatish mumkin, motivlarning ontogenezi tahlil qilib, turli yoshdagi bolalarning motivatsion sohasida sifatli qayta qurish to‘g‘risida xulosaga keladi [4]. A.K.Markova tarbiyachilarning amaliy tajribasini o‘rganish asosida turli yoshdagi bolalarda o‘quv motivlarini shakllantirish vositalari va usullarini batafsil tahlil qiladi [5] D.B.Elkonin va A.L.Venger [6] maktabga kirishga tayyorgarlik munosabati bilan katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning xatti-harakatlarining motivlarida sezilarli o‘zgarishlarga ishora qiladi. Tarbivalanuvchilarning maktabgacha ta‘lim tashkilotiga bo‘lgan munosabatini o‘rganib, L.I.Bojovich buni eng muhim daqiqalardan biri deb topdi. Ushbu munosabatlarning aqliv mohiyatini ochib berish maktab tarbivalanuvchilarning ta‘lim faoliyatini belgilaydigan motivlar to‘plamidir.

U shaxsning barqarorligini shakllantirish muammosi, birinchi navbatda, ijtimoiy kelib chiqishi va axloqiy mazmundagi xatti-harakatlar motivlarini shakllantirish muammosi degan xulosaga keldi. Bojovich va uning hamkorlarining ishlari o‘quv motivatsiyasi muammosini ishlab chiqishda katta ahamiyatga ega edi. Shu bilan birga, psixologiyaning ushbu sohasini yanada rivojlantirish uchun uning motivlarning shaxsning vo‘nalishi va uning atrofida qo‘yilgan bilan munosabati, shuningdek motivatsiyaning tarkibiy tabiati haqidagi pozitsiyasi istiqbolli hisoblanadi [7].

Bolalar bilan ishlashda o‘yin texnologiyalaridan foydalanish haqida gapirganda, biz aniq maqsadni hal qilishga qaratilgan o‘yinlar tizimini nazarda tutamiz, chunki texnologiya bu amalga oshirish, amalga oshirish tizimidir. Bolalarning xatti-harakatlarini to‘g‘rilash uchun o‘yin texnologiyalari haqida gapirganda, biz tizimli ishlarni, shu jumladan diagnostika va ushbu muammoni hal qilishga qaratilgan o‘yinlar to‘plamini nazarda tutamiz. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, bir vaqtning o‘zida bir nechta kam omillar bo‘yicha harakat qilishga urinmaslik kerak. Tuzatish va rivojlantirish ishining muhim qoidasi birinchi navbatda ikkita kam qobiliyatda ham parallel yuklashni istisno qiladigan o‘yinlardan foydalanishdir. Boladan, masalan, ushbu qobiliyatlarning har biriga alohida yo‘naltirilgan o‘yinlarda vazminlik, aniqlik, qat‘iyatlilikka erishgandan so‘ng, siz ikkita qobiliyatga bo‘lgan talablarni o‘z ichiga olgan o‘yinlarga, so‘ngra bir vaqtning o‘zida ikkitasiga o‘tishingiz mumkin: cheklov va aniqlik; aniqlik va qat‘iyatlilik.

Xulq-atvor va xatti-harakatlarni tuzatishning o‘ziga xos bo‘lmagan usullarini ikki guruhga bo‘lish mumkin:

- bolalar faoliyatini o‘zgartirish usullari;
- bolaga munosabatni o‘zgartirish usullari.

Tuzatish ishlarida san‘atdan foydalanish – “art terapiya” (san‘at, adabiy va musiqiy ijod):

- Musiqa yoki musiqi terapiyasi;
- Chizish, chizish terapiyasi;
- Adabiyot yoki biblioterapiya.

Bolaga munosabatni o'zgartirish usullari:

- kattalar va tengdoshlarning shaxsiy namunasi;
- bolaning xatti-harakatlariga e'tibor bermaslik;
- xatti-harakatlar uchun "ruxsat";
- bolaning jamoadagi maqomini o'zgartirish (ko'tarish);
- pedagogik yordam.

Quyida keltirilgan o'yinlardan tarbiyachilar bolalarning xulq-atvor xususiyatlariga mos keladiganini tanlagan holda faoliyat jarayonida samarali foydalanishlari mumkin: (1-rasmga qarang)

| O'yin turlari                                              | Konstruktiv bo'lmagan xatti-harakatlar turi |
|------------------------------------------------------------|---------------------------------------------|
| Qoidalar bilan o'yinlar                                    | Impulsiv intizomsiz                         |
| O'yinlar – musobaqalar                                     | Impulsiv intizomsiz                         |
| Dramatizatsiya o'yinlari                                   | Impulsiv intizomsiz                         |
| Tasviriy rolli o'yinlar                                    | Konformal                                   |
| Ozodlashtiruvchi psixotexnik o'yinlar (avtomatik o'yinlar) | Konformal                                   |
| Kollektiv didaktik o'yinlar                                | Konformal                                   |
| Hikoya - rolli o'yinlar                                    | Ko'rgazmali                                 |
| Rejissyor o'yinlari                                        | Agressiv                                    |
| Psixotexnika nashrlari                                     | Agressiv                                    |
| Ochiq xalq o'yinlari                                       | Xulq-atvorning barcha turlari               |

### 1-rasm. Tarbiyachilar bolalarning xulq-atvor xususiyatlari bo'yicha o'tkazishi mumkin bo'lgan o'yinlar

O'yindan foydalangan holda bolalarning xulq-atvor va xatti-harakatlarini tuzatish bo'yicha ishlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan tarbiyachining o'yin jarayonini qanchalik mohirona tashkil etishi va uni boshqarishiga bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolalarning xulq-atvor va xatti-harakatlarini psixologik va pedagogik tuzatish jarayoni muvaffaqiyatli bo'ladi. Agar tarbiyachi o'yin texnologiyalari va boshqa usullardan muntazam va tizimli foydalanish sharoitlarini yaratsa maktabgacha ta'lim tashkilotigadagi bolalar hayotining tabiiy mantiqini buzmaydi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, MTT ning imkoniyatlari doirasida maqsadli psixologik-pedagogik tuzatish sog'liqni saqlashni tejaydigan ta'lim texnologiyalariga muvofiq hal qilingan mustaqil vazifa sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda o'yinning ahamiyati isbotlangan. Boy o'yin tajribasiga ega bo'lgan bolalar o'yin amaliyoti kam bo'lgan tengdoshlariga qaraganda ijodiy faoliyatga, moslashuvchan va shu bilan birga maqsadli xatti-harakatlarga ko'proq tayyor. O'yinlarning o'zi tarbiyaviy ishning bir qismi bo'lib, ular maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsiyatini rivojlantirish uchun katta ahamiyatga ega.

### Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2017-2021- yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora - tadbirlari to'g'risida»gi 29.12.2016 yildagi PQ-2707-sonli qarori.
2. Леонтьев А.Н. Потребности и мотивы деятельности. // Психология / Под ред. А.А.Смирнова, А.Н.Леонтьева, С.Л.Рубинштейна, Б.М.Теплова. 2-е изд. -М.: Учпедгиз, 1962, -С. 362-383.
3. Кравцова Е.Е. Психологические новообразования дошкольного возраста. // Вопросы психологии. 1996. №6. - С.64-74.
4. Божович Л. И. Проблема развития мотивационной сферы ребенка // Изучение мотивации поведения детей и подростков. - М.: 1972. -С. 35-36.
5. Маслоу А.Г. Мотивация и личность [Текст]. Пер.с англ.А.М.Татлыбаевой. СПб.: Евразия, 1999. -С. 72.
6. Подляски. И.Р. Педагогика. Новый курс: учебник для студентов. Педагогические вузы. 2 в книге. М.: VLADOS, 1999.- КН.1: учебный процесс.
7. Безруких М.М., Ефимова С.П., Князева М.Г. Как подготовить ребёнка к школе. - Тула: «Арктоус», 1997. -С.100: ил. - (Библиотека «Поможем детям учиться»).
8. library.ziyounet.uz
9. [www.lex.uz](http://www.lex.uz)

**REZYUME.** Ushbu maqola maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy motivlarini shakllantirish masalalarini tadqiq qilishga bag'ishlangan. Unda maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy motivlarini shakllantirishning nazariy-amaliy asoslari ochib berilgan. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy motivlarini shakllantirish pedagogik muammo sifatida tavsiflangan.

**РЕЗЮМЕ.** Данная статья посвящена исследованию вопросов формирования социальных мотивов дошкольников. В ней раскрыты теоретико-практические основы формирования социальных мотивов дошкольников. Формирование социальных мотивов дошкольников было охарактеризовано как педагогическая проблема.

**SUMMARY.** This article is devoted to the research of the formation of social motives of preschool children. It reveals the theoretical and practical foundations of the formation of social motives of preschool children. The formation of social motives of preschool children is described as a pedagogical problem.

Ijtimoiy motivlar motivlarning butun spektridan alohida guruhda ajralib turadi, chunki ular tomonidan boshlangan harakatlar faqat to'g'ridan-to'g'ri amalga oshirishda namoyon bo'ladi. boshqa odamlar bilan tabiiy munosabat. Muloqot inson mavjudligining eng muhim sharti bo'lganligi sababli, unda rag'batlantiruvchi motivlar ham yetakchilarga tegishli bo'lishi mumkin. Boshqa odamlar bilan aloqa qilish zaruratining asosiy sababi haqidagi savol munozarali bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, ko'pchilik olimlar buni bir qator shaxsiy ehtiyojlarga bo'linishi mumkin bo'lgan alohida mustaqil inson ehtiyoji deb hisoblaydilar va ular aloqa uchun motivatsion-ehtiyoj asosi bo'lib xizmat qiladigan ierarxik tuzilma sifatida ifodalanishi mumkin. Bolalarga o'zini tutishning o'ziga xos usullarini o'rgatish va munosabat va hissiyotlarni ifoda etish, agar ular boshqalarga tajovuzkor yoki yoqimsiz bo'lishi mumkin bo'lsa, hissiyotlarini jilovlashga o'rgatish kerak.

Xulq-atvor va munosabatlar madaniyatini tarbiyalash vazifalaridan biri bu katta yoshdagi maktabgacha yoshdagi bolalarning xatti-harakatlarida o'z-o'zini nazorat qilishni shakllantirishdir. Bir qator tadqiqotchilar o'z-o'zini boshqarishni o'zini o'zi boshqarishning muhim jihati sifatida ko'rsatadilar, chunki bu faoliyat va xatti-harakatlardagi mumkin bo'lgan xatolarning oldini olish va ularni tuzatish qobiliyati; o'z-o'zini boshqarish xatti-harakatlarning o'zboshimchaliklariga asoslanadi va mos yozuvlar nuqtasi jamiyatning axloqiy me'yorlari hisoblanadi.

Xulosa o'rinda shuni aytish kerakki, maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxsiy xususiyatlariga ta'sir qiluvchi shartlardan biri bu ijtimoiy xulq-atvor motivlari ekan va ularni rivojlantirish borasida dunyo olimlari bir qator sohalarida izlanishlar olib borishib, o'ziga xos jihatlarini yoritib berishgan. Maktabgacha yosh – ijtimoiy makonning faol rivojlanish davri. Bola yaqin kattalar bilan muloqot qilish, o'yin munosabatlari va tengdoshlar bilan muloqot qilish orqali insoniy munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini tushunadi. Maktabgacha yoshda bolada odamlar bilan munosabatlar bilan bog'liq shaxsiy fazilatlar ham rivojlanadi. Insonga, uning tashvishlari, muammolari, kechinmalari, muvaffaqiyatlari va muvaffaqiyatsizliklariga e'tibordir. Odamlarga hamdardlik va g'amxo'rlik ko'plab maktabgacha yoshdagi bolalarda nafaqat o'yin sharoitida, balki haqiqiy hayotda ham namoyon bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsiyatining rivojlanishi motivlarning bo'ysunishining paydo bo'lishi, xatti-harakatlarning o'zboshimchaligining kuchayishi, bir qator axloqiy me'yorlarning rivojlanishi, o'zini o'zi qadrlashning yanada adekvat va barqaror rivojlanishi bilan bog'liq ekanligini kuzatgan holda tarbiyalanuvchilarning xulq-atvor motivlarini aniqlash va tahlil qilish kengroq imkon yaratadi.